

ارتباط با مؤمنان و هدف‌های تربیتی

علی‌نقی فقیهی

مقدمه:

تجلی ارزشهای الهی در اجتماع از اهداف عالی و بسیار کلی نظام تعلیم و تربیت اسلامی است و افراد مؤمن که اعضای خانوادهٔ دیانت و ارزشهایند؛ موظفند در جهت آن هدف عالی کوشش نمایند.

یکی از راههای تأمین چنین هدفی تصحیح تعامل‌ها و روابط افراد مؤمن نسبت به یکدیگر است که علاوه بر آنکه، خود هدف ارزشمند اجتماعی است و مطلوبیت ذاتی دارد؛ زمینه‌ساز هدف غایی «قرب الی‌الله» نیز هست و از نشانه‌های هویت و حیات اسلامی و ایمانی جامعه ما به حساب می‌آید.

هدف این مقاله تبیین بخشی از این تعامل‌ها و هدفها است که تحت عنوان هدفهای تربیتی در ارتباط با مؤمنان دیگر، مطرح می‌شود.

۱- برقراری رابطه انس و محبت

نخستین هدف اجتماعی که زمینهٔ تجلی ارزشهای اجتماعی را در جامعهٔ اسلامی فراهم می‌سازد این است که افراد مؤمن بین خود، رابطهٔ انس و محبت برقرار کرده و سعی کنند، این رابطه هر چه بهتر شدت یابد و قوی گردد. زیرا هر چه این رابطه قوی‌تر شود زمینهٔ تأمین آن هدف عالی، بهتر و بیشتر فراهم می‌گردد.

در متون روایی بر لزوم تأمین این هدف (برقراری رابطهٔ محبت) زیاد تأکید شده است. از یکسو، از آن، به عنوان حق مؤمن بر مؤمن یاد شده، و کسی که به این هدف می‌رسد از کسانی بشمار آمده که به بزرگترین شاخه‌های ایمان دست یافته، و از

برگزیدگان الهی و شبیه‌ترین افراد به رسول‌الله (ص) گردیده است.

امام صادق (ع): کار برادر مؤمن خود را به نیکوترین وجه حمل کن تا آنکه بر خلاف آن چیز مستندی از او به تو برسد. و مادامی که برای آن می‌توانی احتمال خیر و خوبی پیدا کنی هیچگاه به خاطر گفته (یا کاری) که از او صادر شده، به وی سوءظن پیدا نکن.

و از سوی دیگر کسانی که به یکدیگر محبت نمی‌ورزند و درصدد تأمین این اهداف نیستند، مورد سرزنش قرار گرفته و جزء افرادی که هیچ خیری در آنها نیست؛ بشمار آمده‌اند. و نیز سوگند یاد شده که بدون ایجاد رابطهٔ محبتی بین افراد، رسیدن به کمال مطلوب و رفتن به بهشت رضوان میسر نیست.

همچنین در احادیث تأکید شده که محبت باید برای خدا و به میزان دیانت و تقوی طرف دیگر باشد.

و نیز توصیه شده است که ظهور محبت بین افراد مؤمن، چه به قلب و چه به زبان و در عمل، باید همانگونه باشد که برای عزیزترین فرد از اعضای خانوادهٔ خویش، محبت می‌نماید.

به علت کثرت روایات در مورد این هدف اجتماعی، از نقل آنها خودداری کرده و فقط متن یک حدیث را نقل می‌کنیم:

ابی‌المأمون الحارثی عن الصادق علیه‌السلام: «قال: قلت له: ما حق المؤمن علی المؤمن؟ قال: ان من حق المؤمن علی المؤمن المودة لی فی صدره...»

ابی‌المأمون حارثی می‌گوید از امام صادق علیه‌السلام سؤال کردم: حق مؤمن بر مؤمن چیست؟ امام فرمود: (یکی) از حقوق مؤمن بر مؤمن این است که محبت او را در دل داشته باشد.

۲- پرورش احساس اخوت

دومین هدف اجتماعی که زمینه تجلی ارزشهای الهی در اجتماع را در جامعه اسلامی فراهم می‌سازد این است که هر یک از افراد مؤمن، در خود، احساس اخوت و برادری را نسبت به دیگری زنده نمایند و در پرورش آن بکوشند. و از هر چه، به نحوی، به این اخوت ضربه وارد می‌سازد پرهیز کنند.

از دیدگاه اسلام، این هدف از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است و اساس بسیاری از اهداف تربیتی دیگر بشمار می‌آید. و به همین جهت بارها در قرآن، به آن پرداخته شده است. رسول اکرم (ص) نیز در همان مراحل اولیه تشکیل حکومت اسلامی در مدینه، مردم را به این مهم متوجه ساخت و با تشکیل مراسمی و برقراری عقد اخوت، آن را رسمیت بخشید. و نیز این هدف تربیتی در گفتار و سنت عملی آن حضرت و ائمه (ع) زیاد مورد تأکید قرار گرفته است.

آیه «انما المؤمنون اخوة...» در قرآن نه تنها به عنوان یک اصل اساسی مطرح است که مؤمنان، در درجات عالی، از اخوت برخوردارند بلکه وظیفه و هدف مهم تربیتی همهٔ افراد مؤمن را مشخص می‌نماید. و مستفاد آن این است که همهٔ مؤمنان موظفند سعی کنند تا رابطهٔ اخوت را بین خود برقرار کنند و با احساس آن در عمق جان خود، آن را در رفتار خویش

آشکار سازند.

ظهور اخوت به اموری وابسته است از جمله اینکه باید:

الف) افراد مؤمن به یکدیگر حسن ظن و اعتماد داشته باشند و عمل همدیگر را حمل بر صحت نمایند و در صورت بروز لغزشی از دیگری عذر او را بپذیرند و او را ببخشند.

امام صادق (ع) از حضرت امیرالمؤمنین (ع) نقل می‌کند که فرمود: «ضع امر اخیک علی احسنه حتی یأتیک ما یغلبک منه ولا تظنن بکلمة خرجت من اخیک سوء و انت تجدلها فی الخیر محتملاً»

کار برادر مؤمن خود را به نیکوترین وجه حمل کن تا آنکه بر خلاف آن چیزی مستندی از او به تو برسد. و هیچ‌گاه به خاطر گفته (یا کاری) که از او صادر شده، به وی سوءظن پیدا نکن. مادامی که برای آن می‌توانی احتمال خیر و خوبی پیدا کنی.

و نیز آن حضرت (امام صادق (ع)) بعد از آنکه سرچشمه حسن ظن به دیگری را ایمان فرد بیان داشته، و نشانه آن را نگرش خوب به مؤمن و کارهای او مطرح ساخته، از حضرت رسول اکرم (ص) نقل می‌کند که فرمود: «احسنوا ظنونکم باخوانکم تغنموا بها صفاء القلب و نقاء الطبع».

گمان خود را به برادران دینی خود خوب کنید تا صفای دل و پاکی طبع عاید شما گردد.

ب) افراد مؤمن برای ایجاد تفاهم و اتحاد و اصلاح رفتاری یکدیگر سرمایه‌گذاری کنند.

در قرآن بعد از بیان هدف تربیتی «اخوت» به اصلاح رفتار دستور داده و

می‌فرماید: «فاصلحوا بین اخویکم...»

ج) مؤمنان باید با احساس مسئولیت و دلسوزی، آئینه یکدیگر باشند و همدیگر را امر به معروف و نهی از منکر کنند تا همگان از عیوب و زشتی‌ها منزه گردیده، و رفتارشان نیکو شود.

خداوند متعال می‌فرماید: «المؤمنون و المؤمنات بعضهم اولیاء بعض یا مرون بالمعروف، وینهون عن المنکر..»

مردان و زنان مؤمن بر یکدیگر ولایت دارند تا به خوبی‌ها امر و از بدی‌ها یکدیگر را باز دارند.

امام صادق علیه السلام توجه دادن مؤمن را به عیبش در صورتی که دلسوزانه و بر اساس ولایت امر به معروف و نهی از منکر انجام شود، هدیه تلقی کرده است و می‌فرماید: «احب اخوانی الی من اهدی الی عیوبی» محبوبترین برادران من کسی است که عیوبم را به من هدیه کند.

امام صادق علیه السلام توجه دادن مؤمن را به عیبش در صورتی که دلسوزانه و بر اساس ولایت امر به معروف و نهی از منکر انجام شود، هدیه تلقی کرده است.

پرهیز از امور منافی اخوت

افراد مؤمن علاوه بر اینکه باید به وظایفی از قبیل وظایف فوق بپردازند، باید از اموری که منافی با اخوت و برادری است پرهیز نمایند.

در قرآن و احادیث معصومین علیهم السلام به اموری که رابطه اخوت مؤمنان را از بین می‌برد، زیاد، توجه داده شده، و افراد موظفند از آنها اجتناب کنند.

امور منافی با اخوت عبارتند از کارهایی از قبیل: مسخره گرفتن افراد، عیبجویی، لقب زشت و ناپسند به کسی دادن، سوءظن، تجسس در امور شخصی دیگران، غیبت، متهم ساختن و آبروی کسی را بردن، تقلب و نیرنگ، خصومت، جدال غیر احسن و...

خداوند متعال در قرآن بعد از بیان هدف تربیتی اخوت به ذکر امور مهمی که با آن منافات دارد پرداخته و می‌فرماید:

ای افراد با ایمان، به هیچ وجه نباید قومی، قوم دیگر را مسخره کنید، چه بسا آنان بهتر از شما باشند. و نیز زنان مؤمن نباید یکدیگر را به مسخره گیرند زیرا که آنان چه بسا بهتر از آنها باشند. و همچنین شما مؤمنان نباید از برادران دینی خود (که به منزله نفس شما هستند) عیبجویی کنید و نباید یکدیگر را با لقب‌های زشت بخوانید. چه بسا زشت است که فرد مؤمنی بعد از ایمان، نشانه‌های فسق در او باشد. (بدانید) آنکه از این امور توبه نکنند، از ستمکاران خواهد بود. ای اهل ایمان شما باید از بسیاری از گمانها (سوءظن) در حق یکدیگر اجتناب کنید زیرا که بعضی از گمانها گناه است. و شما نیز نباید در امور شخصی یکدیگر تجسس نمایید و هرگز غیبت یکدیگر را نکنید. آیا کسی از شما می‌تواند دوست داشته باشد که گوشت برادر مرده خویش را بخورد؟ مسلماً از آن نفرت دارید، پس تقوای الهی پیشه کنید. خدا بسیار توبه‌پذیر و مهربان است.

۳- پاسداری از شخصیت مؤمن

سومین هدف تربیتی در زمینه تجلی ارزشهای الهی در اجتماع این است که هر مؤمنی باید از عزت و شخصیت برادر

مؤمن خویش پاسداری کند.

پاسداری از شخصیت مؤمن دو چهره دارد:

الف) مؤمن به تجلیل و احترام شایسته از برادر مؤمن خود اقدام کند و احسان و خوبی‌های او را آشکار سازد و او را به دیگران معرفی کند و از او تعریف و تمجید به عمل آورد.

امام صادق علیه‌السلام ضمن برشمردن حق مسلمان بر مسلمان می‌فرماید: «حق المسلم علی المسلم... کن له ظهراً فأنه لك ظهر، اذا غاب فاحفظه فی غیبتة، و اذا شهد فزره، واجله واکرمه فأنه منك و انت منه...»

حق مسلمان بر مسلمان این است که توی مسلمان پشتیبان او باشی همانطور که او موظف است پشتیبان تو باشد. تو باید به هنگامی که او غایب است شخصیتش را حفظ کنی و هنگامی که حاضر است به زیارت او به روی و او را تجلیل و اکرام کنی زیرا که او از تو است و تو نیز از او هستی. حضرت در بیانی دیگر می‌فرماید: «انّ ممّا خصّ الله عزوجل به المؤمن ان یعرفه بر اخوانه و ان قل...»

از اموری که خدا مؤمن را به آن اختصاص داده است این است که خوبیها و نیکیهای برادر مؤمن خویش را، گرچه کم باشد، به دیگران معرفی نماید.

ب) مؤمن در حفظ اسرار مؤمن دیگر بکوشد و عیوب او را پبوشاند، و از اینکه اقدامی کند که حیثیت و شخصیت او لکه‌دار شود، بپرهیزد.

پیامبر اکرم (ص) ضمن برشمردن صفات مؤمن می‌فرماید: «من صفات المؤمن أن... لا یکشف سراً ولا یهتک ستراً...»

از صفات مؤمن (یکی) این است که اسرار کسی را فاش نکرده و پرده‌داری نمی‌کند.

امام صادق (ع) در یکی از بیانات خود

در این زمینه، ضمن اینکه کتمان سر را از وظایف مؤمن می‌شمرد، می‌فرماید: که اگر کسی به این وظیفه عمل نکند و گناه مؤمنی را افشا نماید، خدا کیفر اخروی گناه آن مؤمن را به این افشاگر اختصاص داده و آن عامل مورد بخشش قرار می‌گیرد.

۴- تعاون و اهتمام به امور یکدیگر

چهارمین هدف تربیتی در زمینه تجلّی ارزشهای الهی در اجتماع این است که افراد مؤمن کمک کار یکدیگر باشند و به امور همدیگر اهتمام ورزند و از احسان و خدمت و عطوفت به یکدیگر، دریغ نورزند و خواسته‌های شرعی یکدیگر را برآورند و تمام امکانات خود را برای رفع نیازهای یکدیگر بسیج نمایند، و در کسب فضایل و مکارم انسانی همدیگر را یاری رسانند.

امام صادق (ع): از اموری که خدا مؤمن را به آن اختصاص داده است این است که خوبی‌ها و نیکی‌های برادر مؤمن خویش را، گرچه کم باشند، به دیگران معرفی نماید.

در قرآن و متون حدیثی بر تعاون و مواسات مؤمنان تأکید شده است در ذیل به دو بیان اجمال و تفصیل از امام صادق (ع) می‌پردازیم:

امام (ع) در بیان اجمالی بعد از طرح اخوت می‌فرماید: «و یحقّ علی المسلمین الاجتهاد فی التواصل و التقارن علی التعاطف و المواسه لاهل الحاجة...»

حق مسلمانان بر یکدیگر آنست که تمام توان خود را در همبستگی و همکاری بر اساس عطوفت بکار گیرند، و در کمک به نیازمندان کوشش نمایند.

آن حضرت همین حق را برای معلی بن خیس بیان می‌کند و ضمن اینکه عمل به این وظیفه را سنگین، و تزییع آن را خروج از

ولایت و اطاعت خدا اعلام می‌دارد، می‌فرماید: «... أیسر حق منها ان تحب لنفسک، و تکره له ما تکره لنفسک،... و... ان تعینه بنفسک و مالک و لسانک و یدک و رجلک و... ان تکون عینه و دلیلہ و مرآته و... ان لا تشعب و یجوع و لا تروی و یظماً و لا تلبس و یعری و... ان یکون لک خادم و لیس لایحیک خادم، فواجب ان تبعث خادمک فیقتل ثیابه ویصنع طعامه و یمهد فراشه و... ان... تجیب دعوته و تعود مریضه و تشهد جنازته و اذا علمت ان له حاجة تبادره الی قضائها و لتجته ان یسألکها و لکن تبادره مبادرة، فاذا فعلت ذلك وصلت و لایتک بولایتہ و ولایتہ بولایتک»

آسانترین حق از حقوق برادر مؤمن بر تو آنست که آنچه برای خود دوست داری برای او دوست داشته باشی و آنچه برای خود بد می‌دانی برای او نیز بد بدانی. و حقوق دیگر عبارتند از اینکه: تو با تمام قوا، و اعضا و جوارح و اموات، او را کمک کنی. و در راهنمایی، چشم و چراغ و آئینه او باشی. و چنین نباشد که تو سیر باشی و او گرسنه، تو سیراب باشی و او تشنه، تو لباس داشته باشی و او بی‌لباس. و نیز اگر تو خدمتکار داری و او ندارد، باید که خدمتکار خود را بفروستی تا لباس او را بشوید، غذایش را بپزد و بسترش را آماده سازد. همچنین تو موظفی دعوت او را اجابت کنی، به عیادت مریض او بروی، و در تشییع جنازه مربوط به او، حاضر شوی. و نیز وقتی مطلع شدی که او حاجتی دارد، فوراً به رفع آن مبادرت ورزی و معطل نکنی تا از تو تقاضا کند. اگر این وظایف را انجام دادی ولایتت را با ولایت او، و ولایت او را با ولایت خود گره زده‌ای.

معیار تعاون

از دیدگاه اسلام هر نوع کمک و همکاری با دیگری هدف تربیتی نیست بلکه آن تعاونی که بر اساس برّ و تقوا باشد هدف تربیتی و ارزشمند است.

خدای متعال می‌فرماید: «تعاونوا علی البرّ والتقوی ولا تعاونوا علی الاثم والعدوان»

بر اساس نیکی و تقوای الهی با یکدیگر همکاری نمائید. و هرگز نباید برای انجام گناه، و دشمنی با کسی، به یکدیگر کمک کنید.

چنین هدف تربیتی است که انسان را به هدف غایی یعنی قرب الهی می‌رساند.

امام صادق علیه‌السلام می‌فرماید: «تقربوا الی الله تعالی بمواساة اخوانکم»

از طریق تعاون و مواسات با یکدیگر به خدا تقرب پیدا کنید.

۵- نیکوسازی رفتار

پنجمین هدف تربیتی در زمینه تجلی ارزشهای الهی در اجتماع این است که افراد مؤمن در معاشرت‌ها و برخورد‌های اجتماعی با یکدیگر، به صورت خوب و نیکو رفتار نمایند.

تربیت صحیح اجتماعی و معاشرت نیکو با دیگران از اهداف مهم تربیتی است که در قرآن و متون اخلاقی، فقهی و حدیثی، بسیار زیاد، به آن پرداخته شده است. و در دهها کتاب معتبر و معروف مانند کتابهای اصول کافی، بحار الانوار، و وسائل الشیعه و... عنوان ویژه‌ای به نام «کتاب یا باب العشرة» وجود دارد که ارشادها و راه‌نمایی‌ها و روش‌های عملی معصومین(ع)، به صورت مبسوط در آن بیان گردیده است.

جلوه‌های این هدف مهم تربیتی، علاوه بر آنچه در چهار هدف گذشته مطرح شد، به این است که افراد مؤمن از یکسو، با سلام و

تحیات، و گشاده‌رویی، و چهره خندان و بشاش، و بسیار دوستانه، با یکدیگر ملاقات کنند و نسبت به یکدیگر فروتن و متواضع بوده و در احترام و تعظیم و ادای حقوق یکدیگر بکوشند. و به قراردادهای تعهدی یکدیگر متعهد و پایبند باشند. و در غم و شادی همدیگر، خود را شریک دانسته، و با همدیگر بجوشند، و صادقانه و صمیمی با هم برخورد کنند. و امانتدار یکدیگر بوده و نسبت به همدیگر بذل و بخشش نمایند. و به طور کلی با هم سازگاری داشته باشند.

و از سوی دیگر از دورویی، بی‌انصافی، دروغگویی، حسادت، حرص و طمع، حقد و کینه، گزافه‌گویی، خشم، سختگیری و... نسبت به یکدیگر پرهیز نمایند.

اینک به چند نمونه از احادیث معصومین(ع) در این زمینه می‌پردازیم:

قال النبی صلی الله علیه وآله: «افضلکم ایمانا احسنکم اخلاقا»

از بین شما مؤمنان آن کسی ایمانش برتر است که اخلاق و معاشرتش با دیگران نیکوتر است.

و نیز فرمود: «ألقِ اخفاک بوجه منبسط» با برادران مؤمن خود با چهره باز و گشاده برخورد کن.

و امیرالمؤمنین علیه‌السلام فرمود: «خالطوا الناس مخالطة ان متم معها بکوا علیکم وان عشتم حنوا الیکم».

با مردم به گونه‌ای بجوشید و رفتار کنید که اگر مردید، آنان از فقدان شما گریه کنند. و اگر زنده ماندید شوق معاشرت با شما را داشته باشند.

چکیده:

تصحیح تعامل‌ها و روابط افراد و بنیانگذاری آن بر اساس ارزشهای الهی و انسانی زمینه‌ساز تجلی ارزشهای اجتماعی است.

این تعامل‌ها از اهداف مهم تربیتی به حساب می‌آیند و افراد مؤمن موظفند برای

تحقق آنها کوشش نمایند.

هدف این مقاله تبیین پنج هدف و وظیفه‌ای است که در این زمینه از متون اسلامی بدست می‌آید.

۱- برقراری پیوند عاطفی انس و محبت بین افراد مؤمن و استحکام بخشیدن به آن، که از حقوق مؤمن بر مؤمن نیز محسوب می‌شود.

۲- پرورش احساس اخوت و پرهیز از امور منافی آن که حسن ظن و اعتماد، تفاهم و کوشش برای اتحاد و اصلاح رفتاری و احساس مسئولیت و دلسوزی نسبت به یکدیگر از نشانه‌های ظهور آن در رفتار مؤمن است.

۳- پاسداری از شخصیت و عزت همدیگر که در دو چهره احترام و تجلیل شایسته و حفظ اسرار و عیوب آشکار می‌گردد.

۴- تعاون و اهتمام به امور یکدیگر که بر اساس معیار تقوا، زمینه‌ساز تجلی ارزشهای الهی در جامعه است.

۵- نیکوسازی رفتار، معاشرت و برخورد خوب و شایسته که تصحیح همه روابط اجتماعی و پرهیز از همه رفتارهای منفی از قبیل دورویی‌ها، حسادت‌ها، کینه‌ها، سختگیری‌ها، بی‌انصافی‌ها و... را باعث می‌شود.

منابع و مأخذ

- ۱- قرآن کریم
- ۲- الاصول من الکافی، ج ۲.
- ۳- بحار الانوار، ج ۶۷، ۷۴.
- ۴- تحف العقول.
- ۵- غرر الحکم.
- ۶- شرح نهج البلاغه، ابن ابی الحدید.
- ۷- آداب تعلیم و تربیت در اسلام، شهید ثانی، ترجمه دکتر حجتی کرمانی
- ۸- مشکاة الانوار